

lanska karmelitnunnan María Teresa de la Santísima Trinidad. Det finns dock andra författande nunnor som skulle kunna ha inkluderats, även om det latinamerikanska klosterväsendet under större delen av artonhundratalet förde en ganska tynande tillvaro på grund av de liberala regeringarnas klosterfientliga politik.

Sammanfattningsvis gör det stora omfånget och den stundtals lite katalogartade uppställningen att detta verk fungerar bäst som uppslagsbok. Trots mina invändningar menar jag att författarna lagt en viktig grund för vidare studier av artonhundratalets latinamerikanska teologi.

Magnus Lundberg

Arnold Angenendt: *Toleranz und Gewalt: Das Christentum zwischen Bibel und Schwert*. 799 sid. Verlag Aschendorff, Münster 2007.

Många är de förebråelser som riktas mot den kristna kyrkan. Den anklagas för korstågen och de därmed förbundna övergreppen mot muslimer, judar och icke-katolska kristna och för att med inkvitionens hjälp ha förföljt och låtit avrätta människor med avvikande trosuppfattningar. Genom sitt krav på att äga den absoluta sanningen skulle kyrkan vidare ha bidragit till att forma en mentalitet av intolerans och våldsbenägenhet mot oliktankande. Men på 1980-talet började man inom forskningen ifrågasätta denna negativa bild, vilken nu vändes till sin motsats. I en rad arbeten framställs inkvitionen som en vägberedare för det moderna rättsväsendet och tolerans och respekt för människovärdet som en produkt av genuint kristet tänkande.

I sin digra bok *Toleranz und Gewalt: Das Christentum zwischen Bibel und Schwert* tar den emeriterade katolske kyrkohistorikern Arnold Angenendt upp dessa föreställningar och underkastar dem en kritisk prövning. Undersökningen har karaktären av en syntes som bygger på tidigare forskning, egen och andras. Här ges en översikt över den religions- och kulturhistoriska utvecklingen från forntiden och fram till idag. Fokus ligger på den katolska kyrkan, men också protestantismen såväl som judendomen och islam tas upp.

Arbetet är indelat i fem delar, som var och en kan läsas som en egen studie. Den första delen behandlar tolerans och våld som ett problem som mänskligheten brottats med sedan urminnes tider. I de följande delarna, som tar upp teman som Guds och människans rättigheter, religiöst tvång och tolerans, heliga krig i religionens namn samt relationen mellan kristna och judar, fördjupas diskussionen kring denna problematik. Angenendt anlägger ett hermeneutiskt betraktelse-

sätt och försöker förstå och förklara, och han understryker att vi inte kan förvänta oss att finna religiös tolerans i modern mening i de äldre samhällena.

Angenendt ger ingen entydig definition av vad han menar med tolerans, men av hans arbete framgår att det i första hand är religiös tolerans som avses. Han anger tre viktiga förutsättningar för religiös tolerans. En första förutsättning är religionens universalisering och övervinnandet av den gruppegoism som de gamla stamreligionerna representerade. För det andra krävs den internalisering av etiska normer och spiritualisering av gudsrelationen som utmärker de monoteistiska religionerna, särskilt kristendomen. En tredje förutsättning är uppkomsten av en organiserad statsmakt och den monopolisering av utövandet av legitimt våld som detta innebar.

På flera ställen i boken betonar Angenendt att den kristna föreställningen att människan är skapad till Guds avbild och därför har ett egenvärde utgör grunden för tolerans och medkänsla. Som exempel på hur denna föreställning omsatts i kristen praxis nämner han insatsen för fattiga och nödlidande, förbättringen av kvinnans ställning och kampen mot slaveriet. Den kristna människosynen och gudsuppfattningen implicerar, menar han, att inträdet i den kristna gemenskapen sker av fri vilja. Kyrkofäderna bekräftade denna princip, men i kyrklig praxis har man inte alltid levt upp till detta ideal. Så innehöll såväl den tidigmedeltida missionen i Centraleuropa som kristnandet av Sydamerika ofta inslag av våld och tvång. I de teologiska diskurserna utgick man dessutom länge från att icke-våldsprincipen endast gällde hedningar, inte kättare och avfallingar. Angenendt konstaterar sammanfattningsvis att kyrkorna medverkade till att människor med avvikande trosuppfattningar avrättades genom statens försorg och kan därmed inte frikännas från skulden att ha agerat i strid med sin egen lära.

Bokens femte del handlar om relationen mellan kristna och judar. Fram till 1800-talets judeemancipation var judarna i de kristna länderna utsatta för diskriminering av olika slag. Denna diskriminering legitimerades teologiskt med föreställningen om judarnas skuld till Jesu korsfästelse. Men ghettoiseringen var, menar Angenendt, inte bara ett utflöde av de kristna ländernas lagstiftning utan också en följd av de mosaiska renhetsföreskrifterna, som gjorde en avgränsning från den icke-judiska omvärlden nödvändig. Judarna utsattes i vissa fall för tvångsdop, och konverterade judar som höll fast vid judiska bruk bemöttes med misstänksamhet, vilket var särskilt tydligt i Spanien. Angenendt diskuterar vidare skillnader och samband mellan den teologiska antijudaismen, som tar fasta på judendomen som religion, och den moderna, rasistiska antisemitismen. Inom de protestantiska kyrkorna ut-

vecklades antijudaismen i vissa fall till ren antisemitism, vilket var sällsynt på katolskt håll och dessutom i strid med kyrkans lära. Det högtidliga fördömande av moderna heresier, däribland antisemitism och rasism, som förberetts i Rom under 1930-talet kom dock, vilket Angenendt med beklagan framhåller, aldrig att offentliggöras.

En svaghet i detta för övrigt så gedigna arbete är avsaknaden av klara begreppsdefinitioner, vilket lett till att diskussionerna kring huvudtemat ibland framstår som något luddigt och motsägelsefullt. Tolerans kan dels förstås som något i sig ont som måste accepteras, dels som respekt för andras religiösa övertygelse. Denna distinktion är viktig inte minst i ett katolskt sammanhang, där frågan varit ett hett debattämne alltsedan 1960-talet, då andra vatikankonciliet i strid med den tidigare lärotraditionen antog idén om religionsfrihet som en mänsklig rättighet. Det hade också varit önskvärt att Angenendt tydligare klartgjort skillnaden mellan förmodern tid, då den kristna läran i dess olika konfessionella utformningar utgjorde samhällets politiska, sociala och kulturella bas, och den moderna epoken, då kristendomen förlorat denna funktion. Under den tid, då kätterska rörelser kunde utgöra ett hot mot samhällets inre sammanhållning och yttre säkerhet, var det inte lika lätt att förespråka tolerans som det är i vårt moderna samhälle.

Det är ett imponerande verk som Angenendt skrivit. Boken innehåller många intressanta redogörelser, analyser och diskussioner med nyare forskning på en rad olika forskningsfält. Den är dessutom skriven i en lättläst och medryckande stil, vilket gör den än mer läsvärd.

Yvonne Maria Werner

Jean-Marie Lustiger: *The Promise*. xiv + 177 sid. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids och Cambridge, U.K. 2007.

I dagens strida ström av religionsteologisk litteratur intar kardinal Jean-Marie Lustigers bok *The Promise* en särställning. Lustiger (1926–2007) var ärkebiskop av Paris och kardinal (från 1983). Redan detta ger hans bok en viss tyngd; han är inte vem som helst. Men vad som är viktigare är författarens bakgrund. Han föddes som Aharon Lustiger, som namnet avslöjar i en judisk familj. Efter att under tonåren ha konverterat till den katolska kyrkan och till skillnad från många i sin familj lyckats överleva nazismens skräckvälde, avancerade han i den katolska hierarkin till att bli en av dess ledande talesmän. Vilket var då hans bidrag till vår tids teologiska samtal?

Det är mycket vanligt att konvertiter tenderar att svärta ner det de lämnar; allt i det nya ses gärna i ett förklarad skimmer. Mycken kristen teologi har också formulerats med judendomen som en mörk bakgrund. Man kan tänka på att redan evangelieförfattare som Matteus och Johannes beskrev fariseerna respektive «judarna» mycket negativt. Detta synsätt ärvdes av en senare tids kristna som framgår av den terminologi man aningslöst använt: Det är bara några få årtionden sedan som man slutade att kalla Jesu tids judendom för «Spätjudentum», dvs. «senjudendom», som om ingen legitim judendom skulle ha existerat efter Jesu tid.

Det är egentligen först under de senaste årtiondena som bibelvetare, så exempelvis vår egen Krister Stendahl (1921–2008), på allvar har ifrågasatt det rättfärdiga i en sådan beskrivning. Ingenstans antyder Gamla testamentet (för att använda en kristen vokabulär) att Guds förbund med Israels folk bara skulle gälla för en tid; det skulle vara ett evigt förbund. Det är därför ingen tillfällighet att konvertiter som lämnat judendomen ofta har stötts ut ur sina familjer. De har helt enkelt setts som förrädare. Detta har Lustiger också fått uppleva. Vid ett besök i Israel så sent som 1995 vägrade Jerusalems ashkenasiske överrabbin Israel Meir Lau att träffa honom: genom att bli kristen hade Lustiger ju själv bidragit till det judiska folkets förintelse, i varje fall i andlig bemärkelse.

Mycket har förändrats på några få år. Lau har mött Johannes Paulus II och Benedikt XVI; stora gestalter som Roms förre överrabbin Elio Toaff har banat vägen för en ny och positiv atmosfär. Här kommer kardinal Lustiger in i bilden. I den aktuella boken visar han hur en kristen tro med nödvändighet innefattar ett bejakande av Laus och Toaffs judiska tro. Ja, han går så långt att han säger, att den «kristne» som inte bejaktar judendomen just därigenom visar sig vara en «hedning» som aldrig på djupet har berörts av evangeliet.

Lustigers bok har inte tillkommit som någon programskrift. Större delen av boken (s. 3–130) är tvärtom i efterhand rekonstruerade versioner av en serie bibelmeditationer som han höll för en grupp systrar i ett kontemplativt kloster i Abu Gosh i Israel redan år 1979. Han öppnade sitt hjärta för systrarna mot löfte om tystnad, så att han skulle kunna tala fritt utan att behöva tänka på utomstående reaktion. Efter hand spreds banden med Lustigers ord till andra kloster, och tiden blev mogen för en bredare publik att ta del av Lustigers i formen anspråkslösa men teologiskt djuplodande tankar.

Lustiger följer i grova drag Matteusevangeliets version av Jesu liv, när han mejslar fram hur den kristna tron, om den vill vara sin Mästare trogen, med nödvändighet betyder att man bejaktar Guds eviga förbund med det judiska folket. Detta är själva kriteriet på